

прото-державних утворень з чітко окресленою соціальною стратифікацією суспільство набуло низку властивостей, які забезпечили його подальший розвиток. До їх числа належали: створення надлишкового продукту, завдяки якому стало можливим вести натуральний обмін та плекати міжплеменні зв'язки; розвиток ремесла та винайдення нових методів обробки знарядь праці. Це дозволило, у свою чергу, подальше опанування новими технічними матеріалами такими як мідь, бронза, залізо тощо. Соціальне розша-

рування первісного суспільства призвело до формування прото-державного устрою. Людина як суспільна одиниця пройшла шлях усвідомлення власного буття і відчула усвідомлену потребу передачі набутого досвіду усіма можливими способами. Цей огляд демонструє прогрес, який надалі супроводжував китайську цивілізацію і спричинив формування етносу, здатного запозичувати та помножувати досвід своїх предків.

Андрій Темченко,

*Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького*

ЧИСЛОВА СЕМАНТИКА «ІНШОГО» У МІФОЛОГІЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ СЛОВ'ЯН

У сучасній інтерпретації «порахованого» світу, кількісні параметри якого невпинно збільшуються, число використовується переважно для обліку матеріальних об'єктів. Натомість у традиційній культурі воно виконує дещо іншу функцію, оскільки слугує засобом упорядкування світу і його класифікації, тому набуває трансцендентних ознак. В етіологічних міфах процес божественного творення асоціюється з рахуванням, де кожне число зіставляється з тією чи іншою властивістю новоствореного космосу. У цьому аспекті знаковими видаються числові значення, що проявляються в архаїчних текстах, мові і обрядовій практиці, виражені за допомогою лексичних форм на кшталт прикметників: «жодний», «безмежний», «безкінечний», «другорядний», «незначний» тощо. На особливу увагу заслуговує прикметник «інший», який залежно від міфологічного контексту може розглядатися з несумісних, на перший погляд, позицій «першого» або «другого». Вплив категорії «іншості» на формування сутнісної канви архаїчного міфу є важливим механізмом творення

нових смислів, результатом чого є виникнення принципово «інших» текстів, а відтак «інших» культурних наративів.

Здатність позиціонувати різні міфологічні смисли зумовлена походженням «іншого», що виникло внаслідок розгортання одиничної – замкнутої у самій собі сутності (щось на кшталт кантівського Ding an sich). У міфології відповідні процеси описано у текстах творення, коли з хаосу («нічого», нуля) виникає первинний об'єкт (гора, дерево, острів), що стає точкою відліку (одиницею), здатної до пропорційного поділу (виникнення двоїни), внаслідок чого запускається механізм розгортання Всесвіту. Схожі значення простежуються під час реконструктивного аналізу індоєвропейського числівника «один»: *edīnъ → *ed + īnъ, де *ed впливає на формування лексичних значень, що асоціюються із силовим виокремленням об'єкта (у міфології виникнення prima materia): укр. ледве – «з великою потугою», «можливо», болг. дава – «ймовірно», а також фіксацією цього об'єкта: лат. ессе – «се» («ось, дивись») або esquis – «хто-небудь», нім.

etwas – «що-небудь»¹. Схожі значення зафіксовані в написах на монетах князя Володимира Святославича і його сина Ярослава. Зокрема на окремих золотниках читаємо «ьламиръ на столъ (лицевий бік) – ...съ христосъ (зворотний), Владимир а се є злто (лиц.), а на срібниках – Владимир на столѣ (лиц.), а се го сребро або се его сребро (звор.). Святополкові срібні монети мають написи стоплѣкъ (!) на стол, або на столѣ (лиц.) – а се его серебро, або сребро (звор.), Ярославові – Ярославле серебро або съребро (звор.)»². Звідси з'ясовуються паралельні значення частки «ось» (давньої «се»), яка може трактуватися як «це», що вказує на матеріал, з якого виготовлено золотник і засвідчує його сакральний / «золотий» статус («съ христосъ, Владимир а се є злто») або належність мирському / «срібному» князю («Владимир на столѣ, а се го сребро або се его сребро»). Натомість іпъ указує на присутність в одиниці «іншого», потенційно парного або протиставного – латентного «подвійного», якісні характеристики якого ще не достатньо сформовані: д.-лат. oinos – «ūnus», ірл. óin, oen – «один», гот. ains – «один», д.-пруськ ains, лит. vienas, лтш. viēns. – «один»; але: вірм. ip – «той самий», ст.-сл. иини – «постійно», споріднене з лит. ipas – «дійсний, правильний»³, а також: *jъpъ → інший, ст.-сл. инъ → д.-р. иноходець⁴, укр. одинець – «кабан-одинак»^{5 6}.

Сприйняття «першого» як прихованого подвійного, де поєднується «це» й «інше»,

¹ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. Москва : Прогресс, 1986–1987. Т. 2 (Е – Муж). 1986. С. 9.

² Німчук В. В. Літературні мови Київської Русі. *Історія української культури*. Київ, 2001. Том 1. Розділ 9. Київська Русь. URL : <http://litopys.org.ua/istkult/ikult02.htm> (дата доступу 17.09.2022).

³ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. Москва : Прогресс, 1986–1987. Т. 2 (Е – Муж). 1986. С. 134.

⁴ Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов / Отв. ред. Н. Ю. Шведова. Москва : Азбуковник, 2007. 1175 с. URL : <https://nashol.biz/searchdoc/106586> (дата доступу 12.07.2022).

⁵ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. Москва : Прогресс, 1986–1987. Т. 2 (Е – Муж). 1986. С. 134.

⁶ Реалізація ідеї роздвоєння простежується також у формах: болг. дава, укр. ледве, рос. едва, ніби вказуючи на потенційну наявність в одиниці «іншого» об'єкта.

пов'язане з процесом пізнання оточуючого світу, зокрема з вербальною комунікацією між «я» і «не-я». На думку В. Топорова, «один» – це не лише «перший», від імені якого здійснюється діалог, і не «другий», до якого звертаються. «Один» – це «інший», який потрібен для існування власне діалогу, а відтак «новий», що з'являється і стверджується замість «старого»: *ei-po-s, д.-інд. epa – пов'язане з д.-інд. ina – «сильний, могутній»; д.-інд. inoti – «примушувати». Персональне ім'я «Першого» (мається на увазі Бога-Творця) не називається, оскільки воно є священним, а відтак непізнаним і прихованим, тому в міфологічних текстах згадується лише Його присутність (*_(h)ei-: _(h)i – вказівний займенник), зокрема у називанні священних дій: *indh – «запалювати» (пор. edh-), а також в протиставних контекстах: хет. inap – «хвороба», д.-інд. epas – «злочин, гріх, нещастя». Сакральний смисл «першого» як «іншого» проявляється також у поняттях, що позначають рух і зір – ключових характеристик «живого» об'єкта: *ei (*oi) – «йти, зрушувати»; *ci – «червоний, рябий». Звідси міфологічна семантика вигуків типу «Ей!», «Ой!» як способу сигнального «включення» слухового відчуття, тобто реагування на ці прояви. Трактування В. Топоровим «одного» як «іншого», що не є нічим іншим, а лише самим собою, збігається з розумінням рахування як процесу не лише кількісної, але й якісної динаміки, де одиниця здатна виокремлювати нове в усіх завершених процесах⁷.

Крім перерахованих ознак «інший» має додаткові характеристики. Мова йде про смислові відокремлення «цього» і «того» (як варіант «свого» і «чужого»), де «цей» асоціюється з «пізнаним», а відтак відомим об'єктом, натомість «той-інший» має протилежні риси. У традиційній культурі відповідний поділ є актуальним щодо категорій «живого» і «мертвого». Усвідомлення смерті як завершення біологічного існування організму, перебування якого становить очевидну небезпеку для живих оточуючих, є ключовим світоглядним принципом організації життєдіяльності племені / роду. У результаті цього виникає необхідність тотального розмежування «живого» і «мертвого» не лише територіально, але й поняттєво (мова йде про заборону вживати слова із значенням

⁷ Топоров В. Н. Числовой код в заговорах (По материалам сборника Л. Н. Майкова «Великорусские заклинания»). *Заговорный текст. Генезис и структура* / отв. ред. В. Н. Топоров. Москва : Индрик, 2005. С. 208-210.

знищення і тління). Однак в якості своєрідного запобіжника (на кшталт буденного «про всяк випадок») у мові залишаються форми, які зберігають примарні взаємозв'язки з «тим» світом (кровноспорідненими родичами), уподібнюючи «мертвого» сонному (наприклад, упокоєний, усопший, почилиий) або посвяченому – «представленому» перед Судом Божим (пор.: ц.-сл. представитися – «померти»).

Нелогічні на перший погляд культурні явища пояснюються тим, що природа смерті була і залишається непізнаною для «живих». У цьому сенсі категорія «другий» (від *dhreu-/dhru- – «міцний, тривкий, надійний, вірний»¹) у значення «такий самий», «тотожний» (наприклад, традиційні «друг», «дружина» презентують ознаки паритетності². не є актуальною для відношень «живий-мертвий», оскільки «мертвий», навіть з урахуванням згаданих вище «перехідних» форм, є «іншим». Інакше кажучи, «другий» легітимізується лише на території «цього» і «свого», натомість «інший» позиціонується як «чужий» і «небезпечний» (пор. «інший світ»).

Згодом внаслідок десакралізації архаїчних значень і культурних запозичень (зокрема комунікативного «друг-другу»³) «другий» набуває протиставних ознак і трактується як «інший»: «...идоша за море к варягом к руси. Сице бо ся звахуть и варязи русь, яко се друзии зъвуться свие друзии же урмане, ангыляне, друзии гъте, тако и си»⁴ (пор з: рос. другой – «інший-чужий»). У цьому разі на противагу продуктивній ідеї продовження і розвитку демонструється антагонізм відокремлення і відчуження. «Другий» у цьому сенсі стає словом-межею, що має захистити «першого» від негативного впливу цього ж

«іншого». У зв'язку з цим «другий-інший» є маркером «чужого», непевного і небезпечного, як от: «інакодумець», «іновірець», «іноземець» (пор.: ц.-слов. инокъ, инокыни). Ситуація невизначеності простежується також у подібних формах до «іншого», що асоціюються із станом непевності, а також неможливістю здійснити вибір (пор.: начебто, нібито, хтозна): «И велику пакость сотвориша, ино ратии, ино свои»⁵.

Дотичні значення мають окремі лексичні форми на кшталт займенника «ні-хто», перша частина якого «ні» є виразом абсолютного заперечення, наступна «хто» – вказує на номінативну присутність когось відомого (побаченого або почутого, тобто «свого-живого»). У цілому архітектоніку займенника «ні-хто» можна тлумачити як формулу остракізму, зокрема позбавлення (заперечення) «свого» шляхом його навмисного відчуження (стирання категорії особистісної приналежності до громади)⁶. У цьому контексті по іншому трактуються словесні подвійності, які можуть посідати різні позиції у тексті (тобто бути прикладкою, додатком або означенням) і виражають ідею послаблення або посилення основного поняття. Зокрема під час лікування дитячого безсоння протиставляються не лише титульні обрядові значення (імена об'єктів), але їхні додаткові характеристики, що описують стани хворобливого і здорового сну: «Коли дитина не спить, баба бере дитину, іде на те місце, де висипають *сміття*, обертається лицем до *лісу* і говорить: Добри вечір тобі, *лісе-недоборе*, посватаймося, я маю сина, а ти *дочку*, посватаймося. На мого сина дрімливиці, *сонливиці* і сплячки, а на твою дочку сирливиці, *плаксивиці* і несплячки, бо *мій син хрещений, народжений*,

¹ Трубачев О. В. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. Москва: Издательство Академии Наук СССР. 1959, С. 172-173. URL: chrome-extension://efaidnbnmnibpcjpcgclclefindmkaj/https://inslav.ru/images/stories/pdf/1959_Trubachev_Istorija_slav%27anskix_terminov_rodstva.pdf (дата доступу 02.07.2022).

² Пор. з біблійним сюжетом творення Єви з ребра Адама, звідси сприйняття дружини як «другої половини».

³ Етимологический онлайн-словарь Крыловой Г. А. URL: <https://lexicography.online/etymology/krylov/%D0%B4/%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%B9> (дата доступу 30.06.2022).

⁴ Никитин А. Л. Основания русской истории. Мифологемы и факты Москва АГРАФ 768 с. URL: <http://library.narod.ru/saga/osnova000.htm> (дата доступу 29.06.2022).

⁵ Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Труд И. И. Срезневского. Издание отделения русского языка и словесности Императорской академии наук: в 3 т. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1893–1903. Т. 1. 1993. С.1001.

⁶ Схожі характеристики має займенник «ніщо», семантика якого стосується «неживих» об'єктів і зіставляється з процедурою від'ємного рахування, що використовується під час знищення недуги (зведення її у категорію відсутності або «нічого»). Наприклад: «Ти ж мені його визви, з дев'яти вісім, з восьми сім, з семи шість, з шести п'ять, з п'яти чотири, з чотирьох три, з трьох два, два одного, з одного його» (Черкаська обл. Шполянський р-н. с. Капустине).

іменованій, книжний, молитвований»¹. Лікувальний обряд виконує «баба» – можливо повитуха або особа, яка функціонально має змогу контактувати з нечистими об'єктами, оскільки внаслідок вікового цензу вона позбавлена репродуктивних властивостей. Функцію титульних імен виконують: «нечистий ліс» і його «дочка» (можливо давній тотем), обрядова локація яких окреслюється територією «смітника», що протиставляються «чистому сину», приналежність якого до категорії «своїх» підтверджено присвійним займенником «мій». Додатковими іменами, які мають послабити неспокійний дух хвороби (заспокоїти його), є прикладка «недобор», що виражає неповноту ознаки, указуючи на її ущербність,^{2, 3, 4} і свідчить про конкретне час і місце виконання обряду. Час визначається «неповною» позицією місяця на нічному небі (за логікою жанру «старик»), а місце – окреслюється «неповною» ділянкою лісу, скоріше за усе вирубаною (пустою) або галявиною, де могло розташуватися давнє язичницьке капище (не-до-бор, пр.сл. богъ – «сосна; сосновий ліс»). Натомість «свій син» посилюється «потужними» додатковими номінаціями чистоти і сили. Мова йде про слова-маркери «хрещений, народжений, іменованій, книжний, молитвований», виголошення яких забезпечує правильне виконання обряду з позитивними прогнозованими результатами. Зокрема «хрещений» – вказує на приналежність до категорії «своїх» (нехрещених померлих дітей називали потерчатами і ховали «за межею»⁵); «народжений», «іменованій» – засвідчує факт приналежності до категорії «своїх»; аналогічне значення має прикладка «книжний» (пор. з «німими» текстами потойбічного: «На море камень, на камені дівка, она не умела ни писать, ни чи-

¹ Чубинський П. П. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського : в 2 т. Київ : Мистецтво, 1995. Т. 1. С. 121.

² Пор. «Ой ти, місяцю-недобору (тобто шербагий, молодий), зайди, зайди за комору».

³ Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т.4. І-М / ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. 1973. 840 с. 753.

⁴ Словарь української мови : у 4 т. / упор. з додатком власн. матер. Б. Грінченко. Київ : Наукова думка, 1996–1997. Т. 2 (З–Н). 1996. С. 543.

⁵ Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1989. Т. 4. Н-П / укл.: Р. В. Болдирев та ін. ; ред. тому: В. Т. Коломієць, В. Г. Склярєнко. С. 541.

тять – беду одмовлять»⁶); «молитвенний» – указує на присутність сакрального покровителя або ангела-хранителя (пор.: «Попервах Господу Богу помолюсь і милосердній Матері Божій поклонюсь, всі святіі отці, станьте мені в помочі <...> я вас визиваю, молитвами викликаю, острым мечем побиваю, за моря ссилаю»⁷). Подібним чином може трактуватися обрядова семантика текстових повторів і подвійних імен на кшталт Івасик-Телесик, Дівка-Семелітка, Видимо-Невидимо, Яйце-Райце тощо^{8, 9}. У такому разі перша частина подвійного імені є провідною, смислоутворюючою, інша – другорядною, яка підсилює «перше» або захищає його, прикриваючи титульне ім'я від можливого псування.

Незрима присутність «іншого» як «чужого» або «другого» (обрядового чи текстового двійника) пов'язана також з процесом дублювання. Однак продубльоване «перше» не завжди виступає його тотожною копією, тому потенційно може бути «іншим». Напевне, що цим пояснюється особливості семантики близнюків, які у міфології не є паритетними, оскільки один з них народився першим, а інший – другим (пор. з Ісавом та Яковом). Втілення ідеї парної послідовності, що одночасно асоціюється з процесом роздвоєння «одиночного» (див.: *edínъ), демонструє, яким чином архаїчний «близнюковий» культ проявляється у віруваннях і обрядах. Вшанування близнюків як роздвоєної однаковості пояснює, чому у міфології вони символізують повноту і довершеність. Особливого розповсюдження культ близнюків набуває в землеробській культурі неоліту – періоду формування основних мовних сімей, де позначає принцип подвоєння, а відтак посилення «одиночного» (оскільки вони

⁶ Полесские заговоры (в записях 1970–1990–х гг.) / сост. подготовка текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. Москва : Индрик, 2003. № 440.

⁷ Рецепти народної медицини, замовляння від хвороби (записані Я. П. Новицьким, П. С. Єфименком, В. П. Милорадовичем). Українські чари / упор. О. М. Таланчук. Київ : Либідь, 1992. С. 58-59.

⁸ Наприклад, рудименти архаїчного культу фіксуються також у текстах з явними залишками тотемних, дохристиянських вірувань; «На буйстром Буяне стояю зельоний дуб і ліпув куст, под кустом жмея Шаха-Ваха»; 2) «На море <...> стоїць кравець <...> на кравці лежить перина пухоўая, на перині лежиць змія шкурная Сохà, Солоха».

⁹ Полесские заговоры (в записях 1970–1990–х гг.) / сост. подготовка текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. Москва : Индрик, 2003. № 679, 684.

є дітьми однієї матері й однаковими зовні). У лікувальних міфах, виникнення яких також може сягати часів неоліту, «близнюкові» мотиви реалізуються в образах «братів», імена яких не називаються, оскільки процес номінації передбачає визнання когось першого, а когось – другого. Отже, в окремих моментах важливою є не стільки персоніфікація, скільки констатація присутності персоніфікованої подвійності: «На полі на Ордані рубалося два брата нажами, кололись іглами, червону крою замовляли»; «Колі едут двое верхом на конях, то їм говорят: «Браткі, браткі! Заберіце наші бородавкі»; «Dwojaki, dwojaki, weźcie ode mnie brodawki»¹.

Сприйняття дійсності як певної «іншості», що протиставляється власному «я» (опозиція «я – не-я», «мій – не мій»), формує роздвоєне сприйняття світу. Відповідні процеси пояснюються властивістю людської психіки, що класифікує реакції на зовнішні подразники через відчуття, які є обмеженими, а відтак прогнозованими². Утворена у такий спосіб граничність формує смислові матриці, де + і – становить фіксовані величини і класифікується як протиставлення фізіологічних відчуттів («ситість – голод», «тепле – холодне», «світле – темне»), а також їхніх емоційних і ментальних проєкцій («радість – смуток», «задоволення – не задоволення», «сміх – сльози»). Існування цієї психофізіологічної подвійності може бути поясненням, чому окремі «примітивні» народи, культура яких зосереджена на збиральництві і полюванні, оперують подвійною формою обліку, тобто вони рахують парами. В індоєвропейських мовах рудименти подвійного рахування збереглися як граматична форма двоїни (*oba). Напевно, що у свідомості давніх людей числа, які слідують за двійкою, не вписуються у бінарну систему світосприйняття³. Зокрема алгоритм цього числа використовується для опису міфологічної картини світу (тілесних пропорцій, добових і фізіологічних ритмів, родового і громадського устрою і т. п.)⁴. Отже, двійка

¹ Полесские заговоры (в записях 1970–1990–х гг.) № 342.

² На цьому принципі побудовано сучасну PR-індустрію.

³ Фон Франц М.-Л. Прорицание и синхрония (психология значимого случая). / пер. с англ. З. А. Кривулиной под общ. ред. В. В. Зеленского. Санкт-Петербург : Б.С.К. 1998. С. 25.

⁴ Бінарно-опозиційна оцінка дійсності характеризує буденне сприйняття.

певним чином є завершеною описовою системою, що реалізується як поєднання і протиставлення. Невипадково у «примітивних» культурах усе, що є більшим, ніж два, стосується абстрактної категорії «багато» і належить Богу, який володіє усіма числами⁵.

На відміну від безіменних «братів-близнюків», що позначають принцип роздвоєння «одиночного» і стосуються «земного» світу (оскільки повторюють процес синхронного і пропорційного поділу – народження-зростання), існують тексти, в яких подвійність відбиває зворотний процес злиття «двох других» в «єдине ціле» (нівеляція «іншості»). Здебільшого тяжіння до первинної цілісності простежується у текстах-звертаннях до небесних покровителів (незримого світу ідей, який не можливо порохувати), що пояснюється монотеїстичними тенденціями у релігійних кульгах індоєвропейців: «І ти, Петро, і ти Паўло, *ходи* (однина sic!) по мори горати, (ім'я) християнські крові замовляти»; «*Шоў* Кузьма-Дем'ян дорогою, *веў* трі собаки за собой, чорною, серою і белою»; «Ўинімай, змея, своє жерло, когда не ўиймеш, пойду до Кузьми-Дім'яна. Кузьма-Дім'ян і сам Господь *соишьот* на тібя гром і молнію»; «*Биў* себе Сакоў і Йакоў – трі года скорому *не едаў*, тим царіцам (зм'ям) *зуби вибиваў*»⁶. Важливою ознакою подібних текстів є одномоментна реалізація обрядової дії: Петро-Павло → ходить; Кузьма-Дем'ян → веде собак, посилає грім; Саков-Яков → не їсть м'яса, вибиває зм'ям зуби. Звідси їхня здатність з-цілювати, тобто поєднувати хворобливу роздвоєність («душі і тіла»), викликаной захворюванням.

Нерівнозначна позиція «другого» як похідного від «першого» проявляється в культурних контентах, що презентують простір і час. Прикладом цього є відношення між просторовими елементами смислових пар «верх-низ», «праве-ліве», що можуть розглядатися як опозиційні, але за умови екстраполяції фізіології людського тіла на природні і культурні локуси (зокрема будівництва або

⁵ У Біблії Бог є Творцем і Господарем чисел: «Чи ж не п'ять горобців продають за два гроші? Та проте перед Богом із них ні один не забутий. Але навіть волосся вам на голові пороховане все. Не бійтесь: вартіші ви за багатьох горобців!» (Лука 12: 6-7).

⁶ Полесские заговоры (в записях 1970–1990–х гг.) / сост. подготовка текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. Москва : Индрик, 2003. № 300, 411, 684, 326, 669.

родової ієрархії). В інших аспектах зазначені пари реалізують принцип міфологічного рахування, в якому латентне «перше» одночасно є «другим». Невипадково усі «перші» дії мають починатися з позиції «верхнього» і «правого». Наприклад, процес божественного творення здійснюється «зверху-вниз», що дублюється на побутовому рівні¹. З метою уникнення непередбачених («лівих») наслідків день починається з «правої ноги», а вітання (налагодження першого контакту) здійснюється правою рукою. Натомість захисні дії виконуються у зворотному порядку (плюють і обертаються через ліве плече). Логічною у цьому контексті виглядають інші заборони, зокрема повертатися назад, одягати навиворіт спідній одяг, ходити задом-наперед тощо².

Аналогічним чином трактуються часові подвійності «сьогодні-завтра», «неділя-понеділок», які можуть сприйматися як елементи згаданої вище опозиції «цей-той» і «перший-другий». За умови зіставлення «неділі» з поняттям «цього-першого» «понеділок» асоціюється з «тим-другим» (як варіант «іншим»), що одночасно протиставляється «першому» і наслідує його. Словна пара «неділя-понеділок» є втіленням математичної подвійності. «Два», так само як «один», суттєво відрізняються від інших чисел натурального ряду, на що вказують їхні порядкові неоднокореневі назви: раз / один → перший, два → другий, як варіант діал. второй (пр.сл. *vъtorъ* < **ṛtorъ*, **ṛterъ*; споріднене з лит. *añtras* «другий, інший», а також авест. *vitarā* – «далі», д.-інд. *vitarah* – «той, що веде далі»³); але три → третій, чотири → четвертий, п'ять → п'ятий тощо. Відповідні закономірності виокремлюють пару «один-два» з-поміж інших чисел, оскільки у процесі божественного Творення вона є Першою, що пояснюється діалектними відношеннями між процесами взаємодоповнення і взаємозаперечення. Відповідні характеристики створюють критичну внутрішню напругу, що спричиняє смислову динаміку і кількісне розгортання першої пари (1-2 → 3-4 → 5-6 ...). Це дозволяє формувати нові смисли

¹ Людина як «образ і подоба Божа» творить «свій» світ засобом слова, яке реалізується у його справах.

² Відповідна заборона могла стосуватися гігієнічних табу.

³ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. Москва : Прогресс, 1986–1987. Т. 1 (А–Д). 1986. С. 364–365.

і філософські концепції щодо похідних значень, що стосуються різних проявів першої пари (подвійності, парності, протиставлення, пропорційності і дублювання). З погляду етимології відповідні співвідношення виглядають таким чином: коли **ed-in* позначає абстрактну ідею «іншого-відокремленого» (див. вище), то **duo/u* – її конкретизує⁴. Ця конкретизація часто проявляється у протиставленні «неділі» з «понеділком», де «перше» уособлює «божественне, необхідне, ангелів, сонце», «друге» – «демонічне, надлишок, пращурів, місяць». Інакше кажучи, існування антиподу передбачає наявність прототипу, тобто «друге» є наслідком реалізації «першого», результатом його розгортання.

Незважаючи на смислову спадковість, «друге» може протиставлятися «першому», тому у міфології часто уособлює руйнівні принципи: заздрість, лукавство, зраду. «Друге» розуміється як результат матеріального ущільнення «першого», яке отримує внаслідок цього персональне ім'я, тобто відбувається процес усвідомлення себе через споглядання свого двійника (або антипода). Наслідком такого роздвоєння може бути страх перед непізнаним «другим», тому отримання власного імені є усвідомлення і примирення зі своєю самотністю, що пояснює традицію називання однаковими, родовими іменами як ознакою племінної спорідненості: «Було три брати, їсі три Кіндрати, один їде ў поле горати, а други їде боронувати, а третій їде бельма снимати»⁵. Пор. зі звичаєм нейтралізувати дію «другого», зокрема виливати залишки ритуального напою на землю, а також з лікувальними сюжетами, де «друге-інше» наближується до семантики потойбічного: «нужно подстеречь, когда два человека будут ехать на одной [кобиле?] верхом и сказать им: «Вас двое возьмите к себе третьего – навью кость»⁶.

Дотичність «другого» дня тижня з «пращурами», «минулим» і «темним» пояснює, чому понеділок традиційно вважається

⁴ Топоров В. Н. Числовой код в заговорах (По материалам сборника Л. Н. Майкова «Великорусские заклинания»). Заговорный текст. Генезис и структура / отв. ред. В. Н. Топоров. Москва : Индрик, 2005. С. 224.

⁵ Полесские заговоры (в записях 1970–1990-х гг.) / сост. подготовка текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. Москва : Индрик, 2003. № 414.

⁶ Великорусские заклинания : Сб. Л. Н. Майкова / послесл., примеч. и подгт. текста А. К. Байбурина. Санкт-Петербург . Изд-во Европ. Дома, 1994. С. 136.

«важким» днем. Зокрема у понеділок, на протигагу неділі, не виконували «перші» дії, зокрема не входили до нового помешкання¹, не пекли хліб, не золили полотно², не стригли нігті. волосся (м. Черкаси). Поляки вважали, що народжений у понеділок може померти, словаки не парували цього дня худобу, не чинили хліб, тому називали його «яловим». Заборонялося також снувати основу, оскільки «у цей день снувався світ», вважалося небезпечним готувати квас, «бо у сім'ї буде потопельник» (окислення первинної консистенції речовини провокує негативні наслідки, зокрема появу «нечистого» покійника), а також розводити луг для прасування білизни, інакше «на тому світі будуть примушувати пити лужну воду з трьох шкаралуп, які викидають, але не спалюють»³. Заборона від'єднувати, розповсюджена у перший день тижня на більшість сфер господарської діяльності, звужується у понеділок і стосується лише «другого тіла» – нігтів або волосся, тобто «відповідальність» за порушення встановленого табу є не родовою, а персональною. Ритуальні заборони «починати» / «зачинати» проглядаються також у звичаї понеділкувати, що дотримувалося лише заміжніми жінками і передбачало утримуватися від виконання господарських (раніше шлюбних) обов'язків⁴. Відповідне ставлення до понеділка, на думку М. Сумцова, пояснюється давнім звичаєм саджати у понеділок на церковний ланцюг того, хто не відвідував недільної служби⁵. Напевне, що причини є глибшими. Зокрема у традиційній культурі фіксуються залишки дохристиянських культів, пов'язаних із

¹ Шевченко Л. Звичаї, пов'язані з закладами будівлі. Первісне господарство та його пережитки на Україні (ПГПУ). 1928. № 1–2. С. 89.

² Ковальков О. Л. Система трудових заборон у традиційних часових уявленнях українців. Український селянин. 2004. № 8. С. 87.

³ Толстая С. М. Дни. Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. / под ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения. 1999. Т. 2. С. 95–99.

⁴ Чернишев М. Опыт истолкования обычая «понеделкувания». Киевская старина. 1887. Т. XVII. апрель. С. 763–771.

⁵ Сумцов Н. Понеделкование. Энциклопедический словарь / под ред. профессора И. Б. Андреевского. Санкт-Петербург: Акционерное издательское общество Ф. А. Брокгауз – И. А. Эфрон, 1898. Т. 48 (Полярные сияния – Прая). С. 526.

вшануванням понеділка, про що повідомляється в «Ізборнику» за 1073 рік: «Алчать бо в понеделъникъ, ти в пяток (п'ятниця), ти в суботу»⁶. Здійснення ритуальних (жертвоних?) трапез у понеділок і суботу співвідносяться з іудейськими або язичницькими, обрядами вшанування нового місяця і суботного дня: «Не носіть більше дарів даремних, – говорить Ісаїя від імені Єгови, – куріння огидливе для мене; новомісяччя, субот і святкових зібрань не можу терпіти» (Ісаїя. I, 13). У Давньому Римі понеділок присвячувався місяцю і називався Dies lunae (звідси фр. lundi, італ. lunedì, нім. Montag, англ. Monday). Скоріш за усе культ місяця є рудиментом часів мисливства і первісного скотарства. Періодична і безповоротна зміна конфігурації нічного світила слугувала зразком для створення часових моделей, визначення терміну вагітності худоби, а також виконувала функції орієнтира під час нічного полювання. Святкування нового місяця залишається стійким культурним явищем, оскільки згадується у грамоті 1648 року, де описано обряди і звичаї населення сучасних Харківщини і Курщини: «Щоб скоморохів с домрами, і з гусями, і з волинками, і зі всілякими іграми, і ворожок, і чоловіків, і жінок до хворих і дітей в будинки не призывали, і в перший день місяця, і в грім на водах не купались, і зі срібла по домам не вмивались»⁷.

Дуальне ставлення до понеділка (одночасно як свята і нещасливого дня) зумовлене також тим, що «другий» день асоціюється з поминальними обрядами (комунікацією з «іншим» світом), що пояснює його персоналізоване сприйняття (поряд із середию, п'ятницею і неділею): «положиша тѣло его въ ѡри ему цркви <...> мѣа марта гї днѣ же бѣ тогда понедеѣльникъ»⁸. В українців по-

⁶ Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Труд И. И. Срезневского. Издание отделения русского языка и словесности Императорской академии наук: в 3 т. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1893–1903. Т. 2. 1895. С. 1179.

⁷ Лебедев А. О борьбе духовных властей в бывшей епархии Белгородской с суевериями. Киевская старина. 1890. Т. XXVIII. январь. С. 1–2.

⁸ Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Труд И. И. Срезневского. Издание отделения русского языка и словесности Императорской академии наук: в 3 т. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1893–1903. Т. 2. 1895. С. 1179.

бували перекази про святий Понеділок, який перший зустрічає душу на «тому світі» і довідується про її гріхи¹. У цьому разі Понеділок виконує функцію розвідного, який оцінює земне життя покійного і спрямовує його душу у рай чи пекло. Народні вірування українців тісно пов'язані з давньоруськими поминальними обрядами, присвяченим Роду і рожаницям, що здійснювався у понеділок після Різдва Господнього: «желя роду и роженицамъ по рождествѣ а пнед мую варити [и] святѣй Богородици, а родую примолвливающе»². Пор.: у «Слові о полку Ігоревім» «жля» виступає уособленням туги по загиблим воїнам: «Карна і жля поскочи по Руській землі»³. У Центральних регіонах України до сьогодні поминальний день завжди припадає на понеділок (Чигиринський р-н Черкаської обл.). На гробки, так само як у часи Київської Русі, варять коливо («мукѹ варити»), відправляють молебень і «христосуються» з покійними («святій Богородиці і роду примовляють»). Можливо, цим зумовлене ставлення до понеділка як до святкового дня: «Святи понедзельник, святи раздені дзеньок, Господній часок, вечерняя (ранешна) зарніца (ў дзень не лечаць»); «Святий понедзелок, пріступі і дапомажи. Першим разом Господу Богу помолюся, Пресвятой Божой Матері поклонюся пріступі і дапомажи»^{4, 5}.

Смислова неподільність «першого» (недільного) і «другого» (понеділкового) часу «використовується» обрядом. У текстах, що сполучаються з поняттям долі, дні тижня диференціюються за статевою ознакою, утво-

¹ Сумцов Н. Понедилкование. *Энциклопедический словарь* / под ред. профессора И. Б. Андреевского. Санкт-Петербург: Акционерное издательское общество Ф. А. Брокгауз – И. А. Эфрон, 1898. Т. 48 (Полярные сияния – Прая). С. 527.

² Гальковский Н. М. Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси: в 2-х т. Москва: Индрик, 2000. Т. 1. С. 169.

³ Сумаруков Г. В. Кто есть кто в «Слове о полку Игореве» Москва: Издательство Московского университета, 1983. С. 121.

⁴ Полесские заговоры (в записях 1970–1990-х гг.) / сост. подготовка текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. Москва: Индрик, 2003. № 617, 702.

⁵ З потойбічним світом пращурів пов'язаний також образ нового місяця (днем якого є понеділок): «Маладік ясний, маладік красний, ти на том свете биў?». «Биў». «Чи бачиў ти мяртвих?» «Бачиў. «Што ані дзелаюць?». «Занемеўши лежать» [Полесские заговоры (в записях 1970–1990-х гг.) ..., № 475].

рюючи «шлюбні» пари. Неділя «парується» з понеділком і розпочинає дуальний відлік часу. Логіка таких перерахувань криється у визначенні лімінального дня, коли відкриваються межа з «тим» світом, активуючи приховані знання, пов'язані з передбаченням майбутнього. Очевидно, що таким днем є останній (сьомий) день тижня – субота: «Лажуся спать на Сіянських гарах, ангелі па баках, Мать Божья в галавах, Иисус Христос в нагах. [Все дні парніе, неделя і понедзелок, вторак і среда, четвер і п'ятница, а субота едінінца], якой мне сон присниўся»; «Нядзеля с панядзелячка, вавторак с сарадой, чатверц с пятніцаю, а субота адна, як я малада. Ночка цьомна, зорка ясна, сон благочасливий, сасніся мне сон справедливий. Лажуся спаць, засипаць. Три ангула ў галавах: адзін відзіць, другой слышиць, треці скажа. Скажице мне, пресвяти ангели, хто меня абідзеў?» [ПЗ, 2003, № 982, 1028]. В окремих текстах функцію лімінального дня може виконувати «перша» неділя: «Господу Богу помолюся, Господа Бога попрашу, зорькі-зорянічкі, скоріе помочнічкі, пріступіце, поможице. Понедзелок на ўторак, серада на чацьвер, пятніца на суботу, а ти, нядзелька адзінічка, адна прісніся, хто у ман(я) дзеньгі (назвати те, що украли) ўзяў»^{6, 7}.

⁶ Полесские заговоры (в записях 1970–1990-х гг.) № 1094.

⁷ Перехідний статус неділі пояснює семантику окремих обрядів, спрямованих на виявлення і знешкодження лімінальних істот, які можуть загрожувати правильному початку. Наприклад, щоб унебезпечити себе або худобу від дій «відьми», виконували обрядові дії апотропейного характеру, зокрема підходили до глухої / західної стіни будинку, оберталися, дули і тричі плювати, після чого «давали туди дулю». (Харківська губ. Куп'янський повіт) або промовляли текст: «Святая недзелька, святы Юрей, святы Ягорай, святы Мікола, угоднікі Божия, станьце ў помочи (ім'я) кароўкі» [Полесские заговоры (в записях 1970–1990-х гг.) ..., № 785]. Звідси походження заборон працювати з ниткою / тканиною, мити / розчісувати волосся, які в цей день ставали лімінальними об'єктами і опосередковано впливати на людську долю. Заборонялося також рубати дерево, стовбур якого зіставляється з інкарнованим тілом пращура (тотему роду) і порівнюється із вшануванням «болванів / ідолів», виготовлених, як правило, з «тіла» дуба. На думку Т. Шевчук, культ вшанування дерев пов'язаний з тотемними уявленнями і співвідноситься зі «звичаем вступати в шлюб з деревами <...> що має значення шлюбу з пращурами» [Шевчук Т. Магічна поезія замовляння. Еволюція ритуально-поетичних формул. Родовід. 1993. № 5. С. 11], які в цьому контексті уособлюють відродження і виступають покровителями роду. Відповідні аналогії фіксуються в замов-

Парність «першого» (жіночої неділі) і «другого» (чоловічого понеділка) демонструє важливий принцип міфології, зокрема яким чином ідея божественного бінарності проявляється в міфологічному часі, що розгортається як парність: «неділя-понеділок» → «вівторок-середа» → «четвер-п'ятниця». У цьому разі «перше» (небесне) протиставляється не первісному хаосу, що властиве давнім етіологічним міфам, а іншому / «другому» (матеріальному), як результату еволюції «першого». Відповідне протиставлення є результатом осмислення природи часу, яке виникає пізніше, ніж етіологічні міфи. Час уже створений, а «перше» і «друге» є його різними проявами, які окреслюють дуальні стани Космосу: як «першого» – проявленого, людського, видимого, пізнаного й іншого / «другого» – латентного, потойбічного, прихованого, непізнаного. Природа подвійності як сполучення «першого-другого» (іншого) і його культурних еквівалентів – «цього-того», «чоловічого-жіночого», «свого-чужого» пояснює, чому число «два» в окремих індоєвропейських мовах зберегло категорію роду: лит. *dù / dvì*; лтш. *divi / divas*; д.-інд. *Dvāú / dūvē, dvē*; авест. *dva / duye*; ірл. *dā / dī*¹.

ляннях: «Дубоньку-кумоньку в тебе парубок, в мене дівка поберімося, полюбімося» [Зоряна вода (таємниці поліських знахарів) / упор. вст. ст. В. Ф. Давидюка. Луцьк: Надстир'я, 1993, с. 15]; «Я вас (крикливиці) визиваю, я вас висилаю на ліса, в лісі дуб, а в дубі дід, а в його дочка Наталочка» [Рецепти народної медицини, замовляння від хвороби (записані Я. П. Новицьким, П. С. Єфименком, В. П. Милорадовичем). Українські чари / упор. О. М. Таланчук. Київ: Либідь, 1992. С. 66]. У зв'язку з цим обрядові дії, пов'язані з від'єднанням (відрубанням / відрізанням) дерева / нитки або точінням гострих предметів, могли негативно вплинути на перебіг часу, оскільки загрожували припиненню першої дії «з нащада світа». Сприйняття неділі як «першого» (того, що дублює Найперше) пояснює протиставлення її «останньому / зайвому», тобто хворобам, образи яких співвідносяться із старінням і смертю: «Щезни, пропади (пристрит), од мира одійди, а моя молитва до святої висоти. Неділя з понеділка, вівторок з середию, четвер з п'ятницею, субота сама болєзні (пристріту) нема. Неділя наступає, болєзнь (пристрит) отступає. Амін» (записано автором: с. Капустине Шполянського р-ну Черкаської обл.).

¹ Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*: в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. Москва: Прогресс, 1986–1987. Т. 1 (А–Д). 1986. С. 486.

Ставлення до «іншого» одночасно як до «свого» і «чужого», що може становити небезпеку, простежується у міфології дзеркала. «Своє» відображення одночасно є «чужим», почасти несправжнім, перевернутим, де правде видається як ліве, що пояснює, чому у міфології дзеркало є символом обману. Звідси походження вірувань щодо негативного впливу власного відображення (наприклад, дитині до одного року не рекомендувалося дивитися у дзеркало, інакше «почне пізно говорити» (записано автором: с. Зам'ятниця, Чигиринського р-ну, Черкаської обл.)².

Висновок. У міфології число презентує не лише кількісні параметри об'єкта / поняття, але демонструє його якість, сакральний статус і обрядові функції. Виявлення якісних характеристик передбачають різні способи числового вираження – за допомогою математичних символів (натурального ряду) або лексичних форм (слів і словосполучень). Цікавим у цьому аспекті є міфологічне значення прикметника «інший», неоднозначне трактування якого залежить від міфологічного наративу.

Смислова генеалогія «іншого» пов'язана з етіологічними міфами, в яких описується початок творення, точніше виникнення первинного об'єкта («земної тверді»), ключової / першої точки відліку матеріального світу. Вивчення генетики числа «один», яке асоціюється з цим об'єктом, засвідчує, що в ньому вже закладено ідею пропорційного розгортання, внаслідок чого виникає дуальна система координат, що формує основоположні критерії буття – час і простір (візуально нагадує фрактальну конструкцію). З погляду етимології «перший-єдиний» має подвійну структуру (*ed + inь), перша частина якої стверджує присутність «очевидного», наступна – свідчить про паралельну наявність чогось іншого – того, що одночасно належить «першому», але не отожднюється з ним. Відповідна логіка підтверджує тезу про іманентну подвійність первинного об'єкта. У розрізі культури такий поділ породжує основоположні дуальності: «живий – мертвий», «свій – чужий», «я – не-я», «чоловічий-жіночий», «молодий-старий», «гарячий-холодний», «світлий-темний» і т. п., які власне і формують смислове тло традиційної культури.

² Цікаво, що це правило «спрацьовує» стосовно папу, яких дрєсирують для «розмови».

Сконструйовані у такий спосіб подвійності утворюють стійкі семантичні сполуки, які є неподільними. Відповідним чином демонструються міфологічні властивості «двійки» як монолітної цілісності, що виникла у результаті логічного продовження і якісного розгортання «одиниці». Відповідні позиції пояснюють смислові варіації цього числа в обрядових текстах як от: парність, протиставлення, пропорційність і дублювання. У міфології кожна із зазначених категорій генерує власні культурні коди, що стосуються семантики тілесності, статі, віку, часу, простору, соціального устрою, господарства, народження, одруження, посмертного існування тощо. Наприклад, у міфологічній картині світу подвійності слугують для опису тілесних пропорцій (очей, брів, вух, рук і т.д.), створюючи прецедент смислової статичності, порушення якої свідчить про часткову або повну приналежність до іншого-потойбічного. Пор. з традиційно-застережним ставленням до «інших» (мається на увазі однооких, сухоруких, одноногих) або ворогів, яким надавали негативних характеристик на кшталт хтонічних «деформованих» істот (наприклад, авторські номінативи «орки», «мордор» стали синоніми російських загарбників). Просторові і часові орієнтири описуються за допомогою протиставних категорій «верху-низу», «світла-темряви», «тепла-холоду» тощо.

У цьому контексті цікавими видаються лексичні подвійності, що мають різне походження і відрізняються структурою. Зокрема займенник «ніхто» презентує принцип заперечення person(и). Спростування очевидного (видимого і чуттєвого) можуть свідчити про використання в обрядовій практиці лексичних форм ритуального остракізму. Інші подвійності (прикладки, означення, вставні слова, повтори) слугують додатковими засобами підсилення або послаблення якісних характеристик об'єкта. Логіка таких дій пояснюється тим, що подвоєння стосується «земних» об'єктів, оскільки дублює сеанс божественного творення-множення¹, тому кількісне збільшення ототожнюється з достатком (пор. із семантикою близнюків).

Поряд з цим в обрядовій практиках фіксуються також протилежні процеси, коли

¹ «І поблагословив їх Бог, кажучи: «Плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте воду в морях, а птаство нехай розмножується на землі!»» (Буття 1: 22).

диференційовані значення поєднуються в одне ціле, ніби повертаючись у початковий стан «одиниці»². Відповідні тенденції властиві нематеріальним об'єктам, які мають бути довершено-цілісними, що пояснює традицію надання спільного імені парним сакральним покровителям (Кузьмі-Дем'яну, Петру-Павлу, Сакову-Якову).

Знаковою подвійністю, що презентує діалектичні зв'язки «першого» і «другого-іншого», є часова пара «неділя-понеділок», останній елемент якої володіє одночасно правом правонаступності «першого», але у певних ситуаціях виступає його антагоністом, що пояснює подвійну семантику цього дня у традиційній культурі. Продукування побічних або протиставних смислів, які стимулюють поняттєву роздвоєність, є властивістю людської психіки, що тяжіє до безкінечної реалізації у множинності. У зв'язку з тим, що творчі потенції homo sapiens як правило обмежені і стереотипні, їхня реалізація є циклічною. Внаслідок цього поняття, що характеризують міфологічну картину світу (архаїчну чи сучасну), дублюються за змістом, але відрізняються за формою, що визначає ключові принципи міфотворчості. Інакше кажучи, у процесі еволюції внутрішня сутність homo sapiens не зазнала суттєвих трансформацій, оскільки перебуває під впливом давніх архетипів. Внаслідок цього формується шаблоне мислення і виникає потреба перманентно повторювати уже відоме, що пояснює використання (дуальних) світоглядних кліше для класифікації «нових» суспільних реалій.

² Повернення в одиницю суттєво відрізняється від зворотного рахунку, який використовується як магичний засіб розчинення матеріальної субстанції у первинному хаосі, повертаючи йому стан «ніщо»: «Єдзице ви (глисти) з челядзі за мора жєніцца, вазьміце с сабою дзєв'яць баб, пока зає□дзице, ўсе загубіце: із дзєв'яцьох осталось восьмох, із восьмох осталось сємох, із сємох осталось шєсцьох, із шєсцьох осталось пєцьох, із пєцьох осталось чєтирох, із чєтирох осталось трох, із трох осталось двох, із двох осталось адзін, с адного ні адного. Амінь» [Полесские заговоры (в записях 1970–1990–х гг.) ... № 627]. Схожими за семантикою є «зворотне» прядіння, коли веретено обертали у протилежному напрямі, ніби викручуючи хворобу: «<...> треб пальцем круг пула водить, це наўпокі, не за сонцем треба <...> от завої дзєв'яць братом, от дзєв'яті до восьмі, от восьмі до семі, от семі до шєсті, от шєсті до пяті, от пяті штерох, от штерох до трох, от трох до двох, от двох до адного» [Полесские заговоры (в записях 1970–1990–х гг.) ... № 608].